

Вікторія Пацюк

Кривий Ріг

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ КРИВБАСУ ЯК НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Стрімкі процеси світової глобалізації, зміщення ціннісних орієнтирів в напрямку активізації гуманних ідей, «звуження» світу шляхом транспортного та інформаційного прогресу, збільшення доходів населення сприяли зростанню прагнення людини до світопізнання. Засобом задоволення цього прагнення слугує туристична діяльність. В той же час, як і будь-який інший вид діяльності, туризм зазнає еволюційних змін, постійно удосконалюються, урізноманітнюються та видозмінюються його форми та напрямки. Одним із інноваційним напрямків туристичної діяльності є індустриальний туризм, як вид активного туризму, зосередженого в промислових регіонах, що має за мету споглядання індустриальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустриальної архітектури, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств, з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів.

Територія нашої держави має значний потенціал для становлення та процвітання даного туристичного напрямку. Однак задля цього треба вжити цілу сукупність виважених конструктивних заходів. Адже індустриальні об'єкти, що є ядром розвитку індустриального туризму, знаходяться не в надто презентабельному вигляді. Обумовлено це тим, що індустриальні регіони нашої країни завжди вважалися локомотивом промислового прогресу і ніколи не розцінювалися як плацдарм для туристичної діяльності. В останні ж роки підходи щодо вивчення індустриального надбання диференціювалися, з'явилася ціла група вчених - архітекторів, істориків, географів, культурологів,

пам'ятокзнавців, що визнають за необхідне розгляд об'єктів індустріальної діяльності людини як складових індустріальної спадщини.

Саме поняття індустріальної спадщини до цього часу не набуло однозначного фундаментального трактування. На думку І.В. Федосєєвої поняття індустріальна спадщина має подвійне значення. З одного боку – це самі промислові об'єкти (нерухомі пам'ятники – заводи, фабрики, комбінати, рудники, окремі виробничі будівлі, гідроспоруди, об'єкти дорожнього будівництва, пов'язані з виробничими комплексами робітничі поселення), з іншого – знаряддя виробництва, а також його продукти (вироби, виготовлені на різних підприємствах, машини і їх деталі, спецодяг, документи, у тому числі фото, що відбивають виробничий процес, модельні реконструкції втрачених об'єктів) [9, с.68].

Підходи щодо поняття індустріальної спадщини узагальнив та систематизував К.М.Горб, який виділив такі рівні розгляду індустріальної спадщини: 1) як історичні об'єкти та явища – артефакти промисловості (початково «індустрія» змістовно означає саме промислове виробництво); 2) як артефакти виробництва взагалі, не лише індустрії; 3) як артефакти господарства в цілому, включаючи історичні споруди й технології промислової, транспортної, будівельної, торгівельної та інших галузей насамперед вторинної та третинної сфер економіки; 4) як загалом спадщина індустріальної епохи, своєрідна пам'ятка науково-технічному прогресу, що в певний період Всесвітньої історії кардинально змінив характер і ритм життя світового співтовариства [1, с.11].

Проблематика вивчення та відповідно збереження індустріальної спадщини знайшла відображення у діяльності Міжнародного Комітету по Збереженню Індустріальної Спадщини, який було створено в 1970-ті роки ХХ століття. Цей комітет являє собою позаурядову міжнародну організацію, метою якої є збереження, реабілітація та пропаганда індустріальної спадщини як частини національної та міжнародної культури всього людства.

Оцінюючи перспективи розвитку індустріального туризму в Кривому Розі, варто згадати влучне формулювання Г.І. Денисика, про те що саме Кривбас є найбільш унікальним регіоном з точки зору набору і територіальної структури гірничопромислових антропогенних ландшафтів [2, с.90]. З огляду на це стає зрозумілим, що тут є значний потенціал для становлення даного виду туризму, так як базисом для цього слугує ціла низка об'єктів індустріальної спадщини різного віку, профілю та призначення.

Проблему дослідження індустріальної спадщини Криворіжжя висвітлювали в своїх працях В.Л. Казаков, О.О. Калініченко, В.В. Тітов, С.В. Ярков, Т.А. Казакова.

Аналіз досвіду організації туризму в індустріальних регіонах дає можливість визначити орієнтири, за якими розподілені інтереси туристів, що вивчають індустріальну спадщину:

- *Заповідання унікальних антропогенних ландшафтів.*
- *Музеєфікація об'єктів індустріальної культури.*
- *Створення анімаційних розважальних програм в умовах функціонування промислових підприємств.*

Всі ці форми організації індустріального туризму сприяють ознайомленню аудиторії з об'єктами промислової археології, з історією розвитку певної продукції, з технологічним процесом на промислових підприємствах та відповідно кращому усвідомленню як еволюції промисловості, так і всіх функціональних виробничих процесів. Нашу ж увагу в контексті становлення індустріального туризму було акцентовано саме на музеєфікації об'єктів індустріальної спадщини як ефективної форми залучення туристів.

Музеєфікація – напрямок музейної діяльності та охорони пам'яток, суть якого – перетворення історико-культурних та природних об'єктів в об'єкти музейного показу з метою максимального збереження та виявлення їх історико-культурної, наукової та художньої цінності для включення їх в актуальну культуру [3, с.31]. Відповідно до цього метою музеєфікації індустріальної спадщини є не лише збереження індустріальних об'єктів, а й ознайомлення з

еволюцією методів створення певної продукції, сприяння покращенню розуміння індустріальної культури та менталітету робітничого населення.

В цілому в світі накопичено значний досвід музеєфікації об'єктів індустріальної спадщини. Особливого поширення подібна практика набула у країнах Європи. Музейний комплекс видавництва та типографії Плантен-Моретюс створено в Анверпені (Бельгія). У Великій Британії функціонують музей під відкритим небом в м. Біміш на півночі Англії, музей «Блек Кантрі» на околицях м. Дадлі (Центральна Англія), Музей гірничодобувної промисловості «Великий кар'єр» в Бленейвоні (Південний Уельс) та музей «Сланцеві печери» в Північному Уельсі. У Франції мережа музеїв місцевої культури і техніки створена на території історичної області Франш-Конте, діє металургійний музей-завод в Сіані, який працює і нині, хоча не модернізувався з 1813 року. Також у Франції музеєфіковано мережу споруд, які складають промислову спадщину: завод по виробництву різальних інструментів в Нанс-су-Сент-Анн, який майже до 1969 року виготовляв серпи і різці; діюча на протязі століть солеварня в Салені – важлива в Європі пам'ятка промислової археології; музей, створений в сільській кузні, в Етюеффоні; надшахтний будинок та музей вуглевидобутку в Роншані – останнє свідчення розвитку вуглевидобувної промисловості тут в період з XVIII ст. до 1958 р.; музей в Буа-д'Амоні, який розповідає про виготовлення коробок за деревини хвойних дерев [7, с.24-24].

Музеєфікація індустріальної спадщини Криворіжжя повинна орієнтуватися на рівень збереженості та «задіяності» в суспільному житті індустріальних об'єктів та враховувати їх естетичну, історичну, соціальну та інформаційну цінність. Таким чином, вона може бути здійснена за такими напрямками:

- **створення музеїв при підприємствах.** Подібна практика в місті досить поширена – створені музеї історії підприємств міста: «Арселор Міттал Стіл Кривий Ріг», Центрального ГЗК, Інгулецького ГЗК, заводу «Констар». Проте даний напрям має архаїстичні риси і не викликає великого інтересу у відвідувачів.

• **відкриття скансенів** – музеїв під відкритим небом. Установа подібного типу на Криворіжжі нещодавно впроваджена в життя – в серпні 2009 року було створено «Музей Промисловості України», в якому зібрані різноманітні промислові засоби виробництва. Проте було б більш презентабельно та ефектно, якби подібну установу було організовано в умовах індустриальних ландшафтів. Нині ж цей музей розміщено на площі поблизу палацу культури.

• **створення віртуальних музеїв.** Віртуальний музей - це представлена в мережі Інтернет колекція експонатів, яка зазвичай не існує у вигляді реальних, матеріальних речей, зібраних та впорядкованих власниками на окремій одній, реально існуючій території. Експонатами можуть бути як фото-, відеозображення так і звукові файли. Масштабність проекту, його обсяги, якість наповненість також є дуже різними і залежні і, від фінансових можливостей замовника або творчих можливостей Веб-дизайнера. Подібний досвід доцільно впровадити на одному з найбільших металургійних підприємств світу «Арселор Міттал Стіл Кривий Ріг», адже значна площа даної установи унеможливує проведення комплексних пішохідних екскурсій. Віртуальну ж екскурсію можна відобразити таким чином, щоб передати виключно всі технологічні процеси – від видобутку залізної руди на Новокриворізькому ГЗК до виробництва чавуну, прокату й сталі та виготовлення різноманітних металевих конструкцій.

• **створення музеїв-парків.** На нашу думку, *індустріальний музей-парк* – культурно-освітня, науково-дослідна, рекреаційна установа як правило локального значення, що створюється з метою збереження та відтворення антропогенних комплексів та індустриальних об'єктів, що мають наукову, історичну, пізнавальну та естетичну цінність.

Важливими умовами організації індустриального парку-музею є багатство, різноманітність та територіальна концентрація окремих зразків і комплексів індустриальної спадщини, що криють в собі гносеологічну цінність.

Індустріальні музеї-парки доцільно створювати в місцях концентрації об'єктів індустриальної спадщини. В свою чергу дані об'єкти будуть сфокусовані в місцях залягання та видобутку залізної руди. Ми обрали чотири

зони високого територіального поєднання об'єктів індустріальної спадщини, які відповідають критеріям музеєфікації, зокрема це:

1. Індустріальні пам'ятки залізорудних рудників «Червоного пласта», де музеєфікації потребують дві групи об'єктів:

- відносно добре збережені об'єкти індустріальної спадщини. Вони характеризуються майже повним первинним станом. До цієї категорії віднесені дореволюційні і найбільш історично цінні кар'єри: «Генріх», південні частини , південні частини кар'єрів «Надія» і рудника Вільчура. У доброму стані знаходяться деякі відвали рудника «Сушкова балка», 6 відвалів основної групи рудників «Червоного пласта», 3 невеликих відвали шахт ім. ЗОТ та ім. Валявка. Повністю уцілілими є провальна лійка та зона зрушення шахти ім.ЗОТ Збережена в умовах приватного сектору стічна арка на правому схилі балки «Південна Червона»;

- частково збережені об'єкти індустріальної спадщини. До них в межах «Червоного пласта» зараховані такі об'єкти, як напівзасипаний кар'єр південного рудника Карпаса і Ковалевського, частково засипані ділянки кар'єрів «Генріх», «Надія», АТ Криворізьких залізних руд. Також частково вціліли 2 відвали південних дореволюційних рудників, провальні лійки і надземні будівлі шахти ім. ГПУ, верхня частина дореволюційної шахти «Нахиленої» з залишками фундаментів надземних споруд («наклони» рудо підйомнику, паровичної, компресорної) і відкотної естакади (кам'яний фундамент). Від шахт ім. ЗОТ та ім. Валявка зараз існують лише провальні лійки над їх стволами [4, с.161-163].

2. Індустріальні пам'ятки залізорудних рудників Кандибінського пласта, де, знову ж таки, музеєфікації потребують дві групи об'єктів:

- відносно добре збережені об'єкти індустріальної спадщини. Вони існують майже повністю у своєму первинному стані. До них слід віднести незначно затоплений кар'єр колишнього рудника «Б.К.Д.» №2, Учительський кар'єр. Повністю уцілілим є східний відвал кар'єру рудника «Б.К.Д.» №2, відвал дореволюційної шахти №2, мульда просідання шахти №1 РУ ім. МОДР. До

збережених в цілому можна віднести й стічну арку рудничної залізниці по правому відрозу балки Кандибіна. Добре збереглися житлові будівлі робітничого селища усіх часів, будинок контори руднику «Б.К.Д.». Й дотепер в межах селища дореволюційного періоду існує будинок історичної цінності, в якому проживала родина відомих людей – Героїв Радянського Союзу, учасників бойових дій під час Великої Вітчизняної війни Глинки Д.Б. і Глинки Б.Б., які в 1929-1933 рр. були гірниками шахти №1 РУ ім. МОДР;

- частково збережені об'єкти індустріальної спадщини. До них віднесені наступні об'єкти: південна частина підтопленого кар'єру рудника «Б.К.Д.» №1, фрагменти відвалу шахти №1 часів роботи РУ ім. МОДР, маленька ділянка крайньої південної частини східного відвалу кар'єру рудника «Б.К.Д.» №1, фрагменти високого насипу залізниці понад р. Інгулець [5, с. 83].

3. Індустріальні пам'ятки залізничних рудників Тарапаківського пласта. У межах футуристичного парку музеєфікувати необхідно 3 категорії об'єктів:

- *гірничопромислові ландшафти* - два частково затоплені кар'єри дореволюційних рудників Б.К.Д. і Копилова №1, по 3 відвали з кожної груп південних, центральних і північних рудників, затоплені зараз поверхневими та підземними водами кар'єри (так звані Пастуховські) зі збереженими західними бортами південних рудників Тарапаку; частково збережені - відвали рудників Б.К.Д. і Копилова №1, залишки стволу шахти ім. Калініна радянського часу, рідкісні залишки «биків» парового рудопідйомнику кар'єру руднику Копилова №1 віком не менше 105 років, шматочок кар'єру рудників Д. Перрі і Браїловського №1 і №5, відвал руднику Д. Перрі і Браїловського №4, 6 відвалів південних рудників; повністю втрачені об'єкти індустріальної спадщини - місця ймовірного та точно встановленого розташування шахт, підземних виробок, дрібних відвалів, майже повністю засипаних або забудованих кар'єрів групи центральних рудників Тарапаку;

дорожні ландшафти - полотно відкатної залізниці руднику Б.К.Д. - у радянський час руднику Змичка і шахти ім. Калініна;

гідротехнічні ландшафти - місце будівництва відвідного каналу на р. Саксагань - першого гідротехнічного спорудження на ріках Кривбасу (1908 р.) для цілей захисту гірничих розробок від річкових вод [6, с.110].

4. Індустріальні пам'ятки урочища Дубової Балки (Великої і Малої), що є одним із найбільш яскравих прикладів історичних ландшафтів гірничо-промислового району. Тут були знайдені перші скіфські плавильні, в яких вироблялося кричне залізо. З Дубовою Балкою зв'язують також досвід металургії запорізького козацтва. В Новий час тут мав маєток О.М.Поль - засновник видобутку залізних руд на Криворіжжі, і кар'єр - Дж. Х'юз (Юз), один з фундаторів металургії на Півдні Російської імперії. В Дубовій Балці виконував свої дослідження відомий у XIX ст. саксонський гірничий інженер Л.Штрипельман, якому належать перші оцінки запасів руд на Криворіжжі і перше геолого-гірниче районування регіону.

Сьогодні ландшафти Дубової Балки збереглися лише фрагментарно. Але і вони, і навколишні діючі і недіючі кар'єрно-відвальні комплекси, а також інші різновиди антропогенних ландшафтів, є історичними (один з центрів зародження гірничої справи в Україні). Питання встановлення охоронного режиму на даній території є нагальним [8, с.78].

Таким чином, індустріальний туризм є перспективним туристичним напрямом для промислових регіонів нашої країни, але задля того, щоб інтенсифікувати індустріально-туристичну діяльність треба провести систему заходів по музеєфікації об'єктів індустріальної спадщини. Ці заходи передбачать: теоретичне обґрунтування умов та критеріїв музеєфікації індустріальної спадщини, створення кадастру індустріальних об'єктів, вибір об'єктів та форм музеєфікації, залучення владних структур та інвесторів задля фінансування даної діяльності, популяризація музеєфікованих пам'яток та залучення до них туристів. Дотримання даного алгоритму дій сприятиме не лише стимулюванню туристичної діяльності, а й докорінним чином змінить відношення як туристів, так і місцевих мешканців щодо індустріального багатства нашої країни.

Список використаних джерел: 1. Горб К.М. Індустріальна спадщина в системі національної спадщини держави // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Кривий Ріг, 1-4 жовтня 2008 р.): у 2 ч. / редкол.: В.Л.Казаков (відп.ред.) та ін.. – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. - С. 11-17. 2. Денисик Г.І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України //Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг, 2005. – С. 89 - 91. 3. Ієвлева В.П. Методичні рекомендації щодо музеєфікації нерухомих пам'яток науки і техніки (проект) // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Кривий Ріг, 1-4 жовтня 2008 р.): у 2 ч. / редкол.: В.Л.Казаков (відп.ред.) та ін.. – Ч.1. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. - С. 29-38. 4. Казаков В.Л., Калініченко О.О., Куліковська О.Є., Ярков С.В. Індустріальна спадщина залізородних рудників «Червоного пласта» міста Кривого Рога // Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 23 - 26 травня 2007 р. / Науковий вісник інституту дизайну і ландшафтного мистецтва Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Випуск 4. / відповідальний редактор Ю.Г. Тютюнник. - К., 2007. - С. 157-165. 5. Казаков В.Л., Калініченко О.О., Ярков С.В. Історико-ландшафтознавчий аналіз індустріальних пам'яток залізородних рудників Кандибінського міста Кривого Рога // наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2008. – Вип. 14. – С. 79-84. 6. Казакова Т.А. Науково-методичне обґрунтування тематичної екскурсії історико-культурологічного змісту в програмі туру техногенного туризму // Географічні дослідження Кривбасу. Фізична географія, економічна і соціальна географія, геоєкологія, історія географічних досліджень: Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. Випуск 2. - Кривий ріг: КДПУ, 2007. - С. 107-117. 7. Константинов В.О. Досвід діяльності музеїв місцевої культури і техніки у Франції // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Праці 2-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Часів Яр-Київ, 2003. – С. 23-27. 8. Тютюнник Ю.Г. Проблема охорони історичних гірничопромислових ландшафтів (на прикладі Кривбасу) // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи. Матеріали 5-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 травня 2006 р.) – Київ, 2006. – С. 77-80. 9. Федосеева И.В. Промышленное наследие как предмет музейного исследования // Российское предпринимательство: история, традиции, памятники. – М., 1995. – С.67-70